

Волошанська І. В.
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені І. Франка,
Миськів І. С.
Національний університет "Львівська політехніка"

КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ ПЕДАГОГА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОГРАМИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ К. Д. УШИНСЬКОГО

У статті висвітлено пріоритетні завдання педагога у навчально-виховному процесі кризь призму педагогічної спадщини К. Ушинського, вказано на комунікативні здібності вчителя як складової професіограми та їх вплив на організацію навчально-виховного процесу, який дав би змогу розвинути вільну, самостійну, активну особистість.

***Ключові слова:** комунікація, професіограма, педагог, студент, навчально-виховний процес, методи навчання, К. Ушинський*

Використання фундаментальних ідей та концепцій відомих українських і зарубіжних педагогів є потужною рушійною силою кардинальних освітніх реформ, сприяючи становленню людини з новим демократичним, гуманним, передовим світоглядом. Особливо важливою у цьому контексті є педагогічна спадщина відомого українського педагога К. Ушинського, праці якого потребують детального дослідження. "Залишилась також непроаналізованою його "Педагогічна антропология" – праця надзвичайної ваги, яку до появи цієї чудової книги не мала наша педагогічна література" [2, с. 97]. У своїх творах автор акцентує увагу на проблемі демократизації та гуманізації виховного процесу, вказуючи на позитивні та негативні явища тогочасної системи освіти. Особливу увагу вчений приділяє особистості педагога та його комунікативним здібностям, без чого виховання вільної, активної, діяльної особистості неможливе, адже комунікативність є необхідною передумовою успішної й активної роботи з педагогічною інформацією – інформацією, спрямованою на навчання, виховання й розвиток особистості.

Надзвичайно корисними у педагогічній діяльності є праці вчених, присвячені розвитку комунікативних здібностей у професійній діяльності фахівця. Ця проблема знайшла своє відображення у працях О. Баєва, Г. Бороздіна, О. Даниленко, О. Ілляєва, О. Казарцева, С. Мельникова, Ш. Амонашвілі, І. Беха, Г. Васяновича, О. Вишневіського, О. Дубасенюк, Н. Ничкало, М. Савчина, Н. Скотної, О. Сухомлинської та ін. Вони розглядають різноманітні аспекти комунікації педагога у навчальному процесі, вказують на необхідність приділення значної уваги цій проблемі.

***Метою статті** є обґрунтувати пріоритетні завдання педагога у*

навчально-виховному процесі, вказати на його комунікативні здібності та їх вплив на організацію навчально-виховного процесу, який дав би змогу розвинути вільну, самостійну, активну особистість. Робимо спробу здійснити це крізь призму педагогічного доробку К. Д. Ушинського.

К. Ушинський аргументовано довів, що прогресивний розвиток суспільства можливий лише за умови орієнтації на цілеспрямоване виховання підростаючих поколінь, а здійснити цю місію, на думку великого педагога, покликаний саме учитель. К. Ушинський сформулював принципи навчання, розробив методи розвивального навчання, створив педагогічну систему, побудовану на наукових основах, яка відповідала насущним потребам держави. Основні принципи були блискуче втілені у працях, які стали популярними підручниками багатьох поколінь [1; 12; 14].

Найважливіші, першочергові питання зводилися до розв'язання наступного – кому навчати, чому вчити та як учить. Особі педагога-вихователя учений відводить особливо важливе місце: “Вихователь для вихованця являє собою розум, який в останнього ще недостатньо визрів, щоб він міг ним керуватися; вихователь, за справедливим зауваженням Бенекє, є для вихованця і совістю, яка в дитини ще недостатньо виявилася і зміцніла, вихователь, нарешті, є для вихованця і волею, яка підкріплює власну волю дитини, де її сили не вистачає в боротьбі з хвилинними захопленнями, труднощами виконання обов'язків або із шкідливими нахилами, – все це цілком справедливо і є розумною основою дитячої слухняності, без якої ніяке виховання неможливе, але вихователь не повинен забувати, що він виховує не раба собі та іншим, а вільну, самостійну людину, яка з часом корилася б тільки своєму розуму і совісті й мала б досить енергії, щоб виконувати їх вимоги і взагалі досягати того, до чого прагне” [15, с. 396]. Для виховання такої особистості необхідно зігнорувати авторитарні методи та використовувати демократичні підходи до навчання та виховання і саме комунікативність допоможе досягнути найкращих результатів.

Сьогодні узагальнений портрет учителя або сукупність професійно зумовлених вимог до педагога-вихователя називають різними термінами: “професіограма особистості вчителя-вихователя”, “професійна придатність”, “професійна готовність” тощо. Професіограма вчителя-вихователя є свого роду реєстром, що містить сукупність особисто-ділових рис, певний об'єм суспільно-політичних, психолого-педагогічних й спеціальних знань, а також програму педагогічних умінь й навичок, необхідних для виконання вчителем його повсякденних професійних обов'язків. У педагогіці вищої школи вважається загально визнаним, що професійні вимоги до викладача повинні складатися з трьох основних комплексів : загальногромадянські риси; риси, що визначають специфіку професії вчителя; спеціальні знання, уміння й

навички з предмету (спеціальності) [6]. Для успішного здійснення комунікативної діяльності потрібні такі здібності, як уміння особистості доцільно взаємодіяти у вихованні, розвитку на основі гуманістичних особистісних якостей (товариськості, щирості, такту, емпатії, рефлексії) з урахуванням комунікативних можливостей співбесідника [3].

Для успішної комунікативної діяльності, наголошує С. Сисоєва, педагог повинен володіти такими якостями: 1) високий рівень соціальної і моральної свідомості; 2) пошуково-проблемний стиль мислення; 3) розвинені інтелектуально-логічні здібності (вміння аналізувати, обґрунтовувати, пояснювати, виділяти головне тощо); 4) проблемне бачення; 5) творча фантазія, розвинене уявлення; 6) специфічні якості особистості (сміливість, готовність до ризику, цілеспрямованість, допитливість, самостійність, наполегливість, ентузіазм); 7) специфічні ведучі мотиви (необхідність реалізувати своє "Я", бажання бути визнаним), творчий інтерес, захопленість творчим процесом, прагнення досягти найбільшої результативності в конкретних умовах праці); 8) здатність до самоуправління; 9) високий рівень загальної культури і високий рівень моральної культури [9].

Праці К. Ушинського також [1; 12; 14] об'єднані такою ж думкою, крім цього, вважав він, освіта повинна ґрунтуватися на ідеях загальнолюдської моралі, а педагог – строго дотримуватися їх у житті та педагогічній діяльності. Мораль К. Ушинський вважав пріоритетною, необхідною та обов'язковою передумовою повноцінного виховання людини як суб'єкта і стверджував, що без цього будь-які педагогічні зусилля будуть марними: "Збудіть у людині щирий інтерес до всього корисного, вищого і морального – і ви можете бути спокійними, що вона збереже завжди людську гідність. У цьому й повинна полягати мета виховання й навчання" [15, с. 251].

Висуваючи вимоги перед учителем, який мав би сприяти становленню партнерських стосунків у вихованні та розвивати у собі комунікативні навички задля успішної навчально-виховної діяльності, К. Ушинський обстоював думку про те, що догматичне навчання може формувати риси сильного, але не шляхетного і не морального характеру. Навчання і виховання повинні мати характер свободи у діях, вчинках, засобах – у вільній діяльності формується вільна і відповідальна людина: "Зовсім протилежний вплив матиме навчання, яке прагне бути лише цікавим, навчає читати, граючись, дає дітям зразу ж цікавий жарт, боїться будь-якої праці, полегшує навчання, зводячи його до гри... Замало надавати сили розвитку розуму людей із захопливими, благородними характерами, але без волі, без стійкості в діях, іграшки пристрастей, – словом, таких людей, зразки яких ми часто зустрічаємо в новому поколінні" [15, с. 251-252].

Для успіху комунікативної діяльності К. Ушинський наголошував на необхідності тісних міжпредметних зв'язків у педагогічному процесі, тобто

всебічній обізнаності вчителя у цілій низці наук – філософії, анатомії, фізіології, психології, історії, географії, політичної економії та ін. [5, с. 25]. Наголошуючи на необхідності міцних знань педагога у царині психології, вчений зазначає: “Ми не кажемо педагогам: чиніть так чи інакше, але кажемо їм: вивчайте закони тих психічних явищ, якими ви хочете керувати, і чиніть, зважаючи на ці закони та ті обставини, в яких ви хочете їх застосувати... Основна справа зовсім не у вивченні правил, а у вивченні тих наукових основ, із яких ці правила випливають” [10, с. 28].

Суттєвими є і такі важливі особистісні якості вчителя, як активність (участь у громадській, педагогічній, комунікативній діяльності), дисциплінованість (здатність керувати своєю поведінкою і діяльністю відповідно до суспільних вимог), організованість (активна навчальна і комунікативна діяльність, цілеспрямований, планомірний педагогічний вплив на учнів), свобода тощо [4]. Педагогічне спілкування має бути особистісно-орієнтованим, діалогічним, здійснюватися на суб'єкт-суб'єктному рівні. Запорукою продуктивного спілкування педагога є його спрямованість на дитину, професійне володіння комунікативною поведінкою, вміння долати комунікативні бар'єри й ускладнення [8].

К. Ушинський також наголошував на ідеях свободи, рівності, гуманізму, природовідповідності та ін. Виховання, вказує вчений, – найважчий і найлегший обов'язок, але “...небагато зустрічається таких людей, які не залишають без уваги цієї легкості, саме тому, що це справа дуже близька до нас, а людина взагалі найменш уважна до того, що до неї найближче, є небагато людей, які звертають увагу на цю складність, тому що вона надто висока” [1, с. 114]. Така позиція педагога визначала вектор педагогічної діяльності на демократичному ґрунті тих, хто знайде у собі силу і вміння опанувати професію вчителя. Найважливішим завданням учителя на засадах демократичної педагогіки є формування прагнення душі до самостійності або свободи. Тісний зв'язок цього прагнення та основного прагнення до душевної діяльності визначає справжній спосіб виховання, і це слід здійснювати із раннього дитинства, бо це стремління виявляється в дитини з перших днів її життя: “Тільки та діяльність дає щастя душі, зберігаючи її гідність, яка виходить з неї самої, отже, діяльність улюблена, діяльність вільна; а тому, наскільки потрібно виховувати в душі прагнення до діяльності, настільки ж потрібно виховувати в ній і прагнення до самостійності або свободи: один розвиток без другого, як ми бачили, не може посуватися вперед” [15, с. 393].

Усвідомлення необхідності свободи як для себе, так і для своїх вихованців, на думку вченого, є необхідною умовою у навчально-виховному процесі та комунікативній діяльності. Для цього К. Ушинський радить уважно ставитися до тих теорій та концепцій, які без наукового підтвердження

з'являються у рамках освітньої діяльності: “Для кого важливо набути владу над самим собою, той найбільше остерігається засліплення помилковими теоріями, які виставляють йому його власну свободу в перебільшеному вигляді. Ці теорії не можуть зробити людину вільною, але кидають її у всі небезпеки помилкової впевненості. Навпаки, нехай кожен пізнає в собі свої слабкі сторони, і саме це зміцнює” [11, с. 162].

Учитель має за обов'язок, вважав К. Ушинський, прищепити вихованцю такі дві важливі риси, як можливість працювати і любов до праці, називаючи їх “кращою спадщиною, яку може залишити своїм дітям бідний і багач” [16, с. 120].

Важливим, на думку вченого, є врахування специфіки вікових особливостей у вихованні. К. Ушинський обґрунтовує їх особливості і визначає потенційні можливості для реалізації завдань суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Визначаючи особливості юності, він зазначає: “Отже, справа виховання полягає в тому, щоб заповнити розум вихованця в цей час такими ідеями та думками, які з часом можуть принести в ньому добрі плоди. До цього часу готувався ґрунт і лише тепер настає юність – весна життя – пора сіяння” [13, с. 576].

Вищесказане дає можливість нам говорити про те, що педагогічні погляди вченого відповідають принципам комунікативної взаємодії у процесі педагогічного спілкування в умовах сьогодення, а це:

– урахування соціальних настанов (кожна людина має власні погляди, цінності, досвід. Людині легше відкинути те, що не відповідає її настановам, ніж змінити їх. Учитель має враховувати ці настанови, уважно ставитись до них);

– “Ви-підхід” (передбачає попереднє з'ясування намірів та очікувань учня, спільний пошук шляхів розв'язання проблеми);

– толерантність (розуміння того, що всі люди індивідуальні та неповторні, кожен має право на власний погляд);

– референтність (передбачає повагу до учнів, демонстрацію віри в кращі їх якості, акцентування на позитивному, врівноваженість, доброзичливість, оптимізм) [7].

Ідеї К. Ушинського суголосні з ідеями сучасних педагогів, що педагогічне спілкування вимагає від учителя спеціальної підготовки; педагогічної мудрості в організації взаємин з учнями, батьками, колегами в різних сферах навчально-виховного процесу; уміння оперативно й правильно орієнтуватися у мінливих умовах спілкування; знаходити відповідні комунікативні засоби, які відповідали б його індивідуальності, ситуації спілкування та індивідуальним особливостям учня, постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; високої культури, яка засвідчує вміння педагога реалізовувати власні можливості в спілкуванні

з іншими людьми, здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі навчання і виховання [7].

Висновок. Результати нашого дослідження свідчать, що пріоритетними позиціями вчителя у навчально-виховному процесі та комунікативній діяльності повинні бути такі: учитель зобов'язаний прищепити людині уміння працювати і любов до праці; завданням учителя у навчально-виховному процесі є формування прагнення до самостійності та свободи; навчання і виховання повинні мати характер свободи у діях, вчинках, засобах – у вільній діяльності формується вільна і відповідальна людина; наука має ґрунтуватися на законах загальнолюдської моралі, а педагог зобов'язаний чітко дотримуватися їх у житті та педагогічній діяльності; особа вчителя – це особливо значима фігура навчально-виховного процесу, яка повинна уміти помічати і розпізнавати емоції інших людей, здатна чітко розуміти іншу людину, уміти бути толерантним до інших, бачити потреби інших людей, розпізнавати їхні сильні сторони, стежити за ситуацією і подіями з погляду іншої людини, поважати іншу людину та приймати її такою, якою вона є; вирішувати конфлікти, допомагати і співпрацювати, інтерпретувати, пояснювати та коментувати факти чи висловлювання. Комунікація має суспільний характер тому, що визначає явище порозуміння між собою осіб та суспільних груп за допомогою мови та тіла. Комунікація має на меті викликати у інших людей такі ж думки, почуття, які має той, хто передає інформацію. На думку К. Ушинського життєвий досвід засвідчує, що часто саме вчитель визначає перебіг та успіхи в житті своїх вихованців; педагогічна діяльність не дасть позитивних плодів без належних добрих виховних традицій та сильного характеру виховника; пріоритетними рисами педагога, є не знання чи методичні вміння, а власне особисті та комунікативні якості : характер, моральність, переконання і свобода.

Використана література :

1. Архив К. Д. Ушинского : в 4 т. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1959–1960. – Т. 1. – 479 с.; Т. 2. – 464 с. ; Т. 3. – 535 с.; Т. 4. – 719 с.
2. Гуревич Я. К. Д. Ушинский как редактор “Журнала Министерства народного просвещения” / Я. Гуревич // Архив К. Д. Ушинского : в 4 т. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1959. – Т. 1. – С. 97-101.
3. До проблеми дослідження комунікативної діяльності вчителя, як фактора його самореалізації в умовах гуманістично орієнтованої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.social-science.com.ua/journal_content/247
4. Комунікативність учителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/3428/85/>
5. *Медынский Е. Н.* Основы педагогической системы К. Д. Ушинского / Е.Н. Медынский // К. Д. Ушинский. Собрание сочинений : в 11 т. / редкол. А. М. Еголин (главный редактор), Е. Н. Медынский и В. Я. Струминский. – М.–Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1948. – Т. 1. – С. 24-40.
6. *Никитин А. В.* Квалификационные характеристики специалистов с высшим образованием // А. В. Никитин, Л. И. Романкова. – М., 1981.
7. Особливості, функції педагогічного спілкування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/3430/85/>

8. Педагогічне спілкування як провідна складова професійно-педагогічної комунікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/3429/85/>
9. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня / С. О. Сисоєва. – К., 1996. – 406 с.
10. Струминский В. Я. Проблема воспитания в педагогической системе К. Д. Ушинского / В. Я. Струминский // К. Д. Ушинский. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / под ред. члена-корреспондента АПН проф. В. Я. Струминского. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1953. – Т. 1. – С. 7-52.
11. Ушинский К. Д. Материалы к третьему тому “Педагогической антропологии” / К. Д. Ушинский // К. Д. Ушинский. Собрание сочинений : в 11 т. / редкол. А. М. Еголин (главный редактор), Е. Н. Медынский и В. Я. Струминский. – М.-Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1952. – Т. 10. – С. 53-622.
12. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : в 6 т. – М. : Педагогика, 1988–1990. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 496 с.; Т. 3. – 512 с.; Т. 4. – 528 с.; Т. 5. – 528 с.; Т. 6. – 528 с.
13. Ушинский К. Д. Письма о воспитании наследника русского престола / К. Д. Ушинский // Архив К. Д. Ушинского : в 4 т. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1962. – Т. 4. – С. 573-603.
14. Ушинский К. Д. Собрание сочинений : в 11 т. – М. ; Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1948–1952. – Т. 1. – 740 с. ; Т. 2. – 656 с. ; Т. 3. – 692 с. ; Т. 4. – 679 с. ; Т. 5. – 591 с. ; Т. 6. – 447 с. ; Т. 7. – 358 с. ; Т. 8. – 776 с. ; Т. 9. – 628 с. ; Т. 10. – 668 с. ; Т. 11. – 727 с.
15. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // К. Д. Ушинський. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. пер. з рос. / редкол. : В. М. Столетов (голова) [та ін.]. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1 – С. 192-471.
16. Ушинський К. Д. Праця в її психічному і виховному значенні / К. Д. Ушинський // К. Д. Ушинський. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. пер. з рос. / редкол. : В. М. Столетов (голова) та інші. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 104-120.

ВОЛОШАНСКАЯ И. В., МЫСЬКИВ И. С. Коммуникативная способность педагога как составляющая профессиограммы и ее влияние на становление личности в трудах К. Д. Ушинского.

В статье отображены приоритетные задания педагога в учебно-воспитательном процессе в трудах К. Ушинского, указано на коммуникативные способности педагога как составляющей профессиограммы и их влияние на организацию учебно-воспитательного процесса, который дал бы возможность развить свободную самостоятельную, активную личность

Ключевые слова: коммуникация, профессиограмма, учебный процесс, педагог, качества, студент, методы, К. Ушинский.

VOLOSHANSKA I. V., MYSKIV I. S. Communicative Ability of a Teacher and its Influence on the Process of Becoming a Personality in K. Ushynskij's works.

The article deals with the tasks of primary importance for a teacher in the educational process in K. Ushynskij's works. It is indicated on the communicative ability of a teacher and its influence on the organization of such educational process that would give an opportunity to develop an active, free and independent personality.

Keywords: communication, a teacher, qualities, a student, educational process, methods, K. Ushynskij, conditions, personality